

Φιλοσοφίες της ιστορίας

Η πορεία της ιστορικής σκέψης ως
τη συγκρότηση της Ιστορία σε
επιστήμη

Άγγελος Παληκίδης
Λέκτορας Διδακτικής της Ιστορίας

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ HENRI HOUSSAYE

Εγκαίνια Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου
Ιστορικών στο πλαίσιο της Παγκόσμιας
Έκθεσης του Παρισιού (1900)

«Εάν ο 19^{ος} αιώνας έκανε την εμφάνισή του με τον Γκέτε, τον λόρδο Βύρωνα, τον Λαμαρτίνο και τον Βίκτορα Ουγκό, επικαλούμενος δηλαδή τη φαντασία και την ποίηση [...], τέλειωσε με τον Pasteur, τον Taine και τον Mommsen, συνεπώς χρησιμοποίησε τους κώδικες των θετικών επιστημών και της ιστορίας. Εμείς οι ιστορικοί δεν θέλουμε να έχουμε πλέον καμιά σχέση με υποθέσεις, με ανώφελα αφηρημένα συστήματα, με εξαιρετες αλλά συνάμα απογοητευτικές θεωρίες, με έωλες ηθικές αντιλήψεις. Με ενδιαφέρουν αποκλειστικά και μόνο τα γεγονότα, τα γεγονότα, τα γεγονότα. Αυτά μεταφέρουν αφ΄εαυτά τις διδαχές και τη φιλοσοφία τους. Την αλήθεια, όλη την αλήθεια και τίποτα άλλο παρά την αλήθεια»

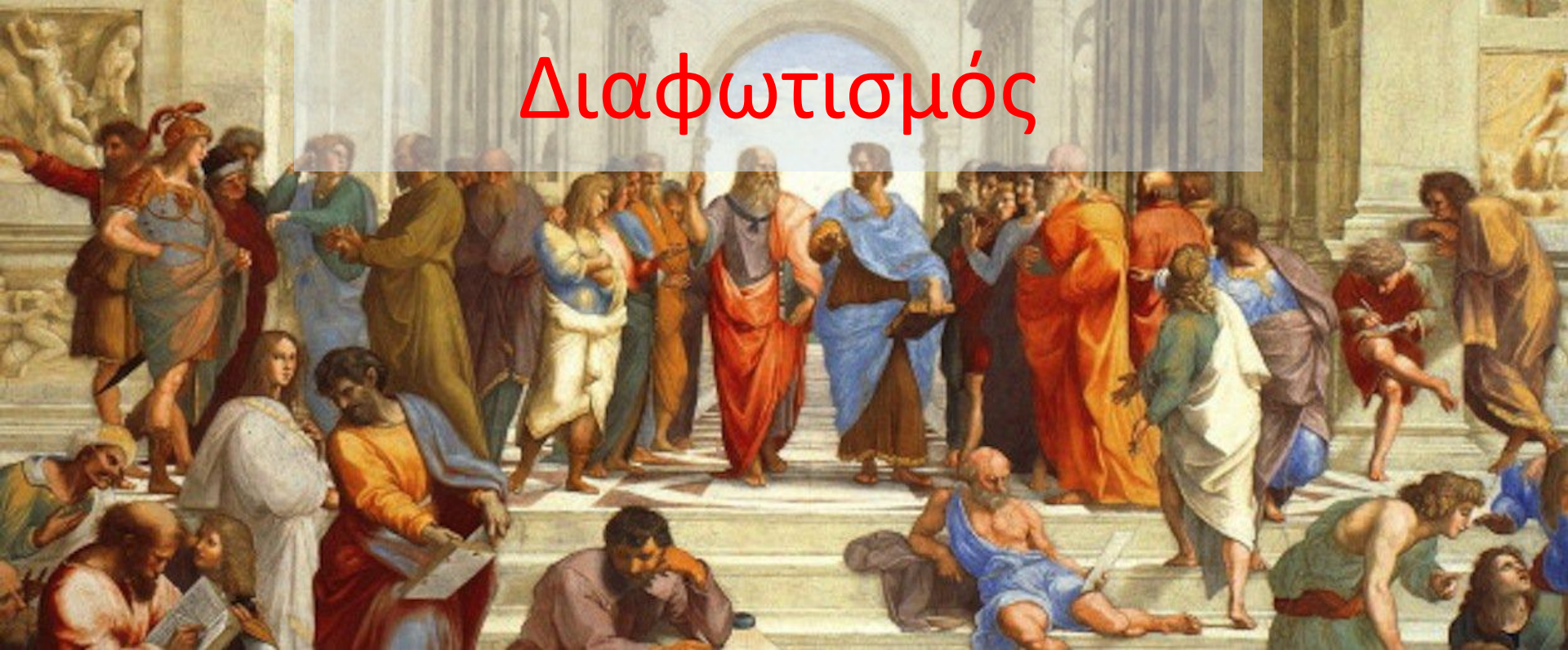
Γ. Κόκκινος, *Από την ιστορία στις ιστορίες*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1988, σ. 144

Giambattista Vico (1668-1774)

- Ο πρώτος φιλόσοφος της ιστορίας στη νεότερη εποχή
- Η πρόνοια κατευθύνει την ανθρώπινη ιστορία
- Η ιστορία της ανθρωπότητας διαγράφει κύκλους επαναλαμβανόμενους στο διηνεκές αλλά με σταθερή πρόοδο (corsi e ricorsi = κύκλοι και ανακυκλήσεις)

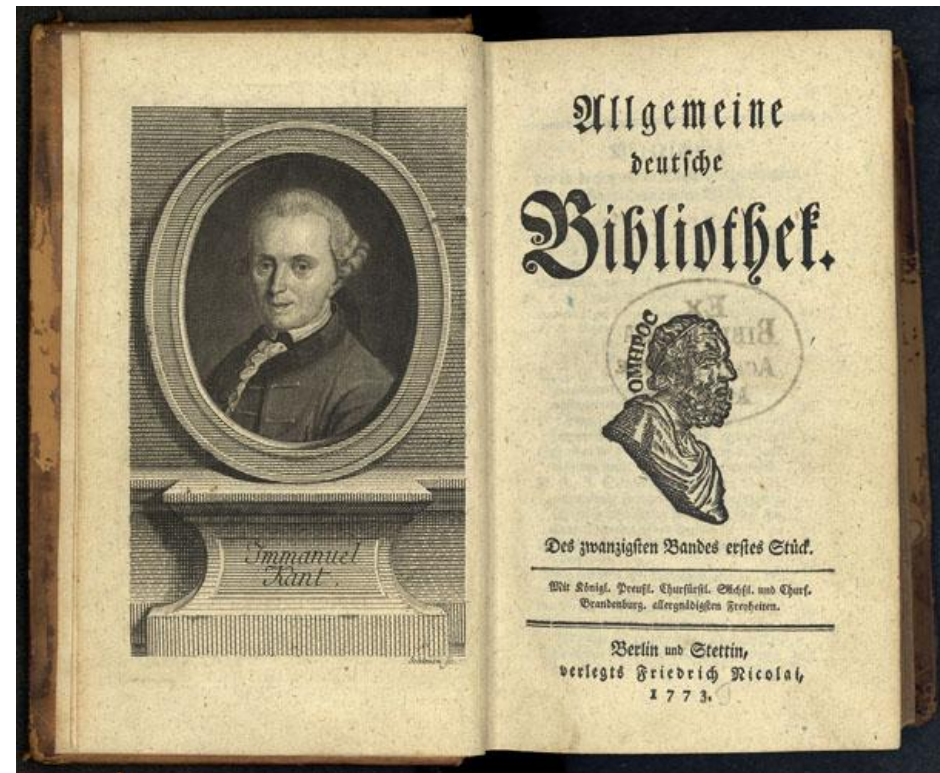
Διαφωτισμός

- Ορθολογισμός
- Ο αιώνας τους είναι το αποκορύφωμα της ιστορικής εξέλιξης
- Υποτίμηση του Μεσαίωνα
- Θεωρούνται απόγονοι της κλασικής Αθήνας του 5^{ου} αιώνα
- Η ιστορία διαιρείται σε δυο περιόδους: α) από την αρχαιότητα ως την Αναγέννηση (βαρβαρότητα, ανορθολογισμός), β) από την Αναγέννηση μέχρι σήμερα (συνεχής πρόοδος ως την επικράτηση του ορθού λόγου)
- Απόρριψη κάθε θρησκευτικής ή πολιτικής αυθεντίας
- Η ιστορία δεν επηρεάζεται από τον θεό ή τη θεία πρόνοια (αθεϊσμός-ντεϊσμός, αντικληρικαλισμός)
- Εκκοσμίκευση
- Ευρωκεντρισμός (με εξαίρεση τον Βολτέρο)

γερμανικός Διαφωτισμός-Κάντ (1724-1804)

- Τελεολογία
- Μέσα στην ανεξήγητη για τους ανθρώπους ροή των γεγονότων υπάρχει ένα «τέλος» που καμιά ανθρώπινη διάνοια ή κοινωνία δεν έχει ούτε μπορεί να επινοήσει. Είναι «σχέδιο της φύσης»
- Η δύναμη που οδηγεί στην ολοκλήρωση της πορείας είναι η λογική και το τέρμα είναι η κατάσταση της μόρφωσης του ανθρώπου
- «Άνθρωπος» είναι το είδος όχι το άτομο. Το άτομο, λόγω του πεπερασμένου του βίου του, υπηρετεί το είδος.

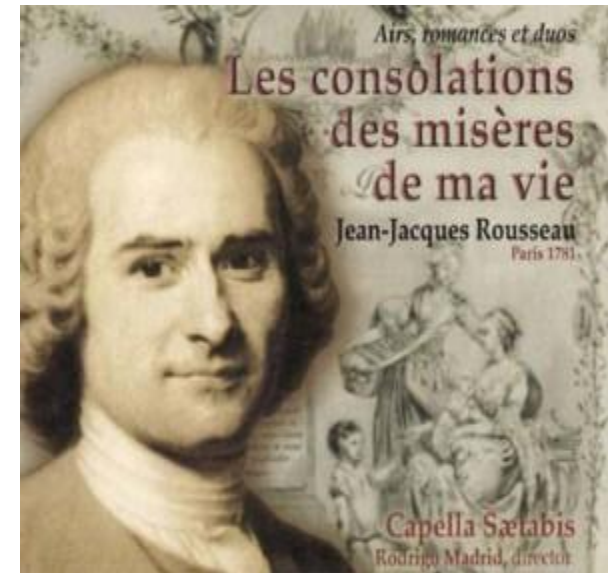

Το ιστορικό ιδεώδες του Καντ

- Η ιστορία του ανθρώπου είναι η πραγματοποίηση ενός κρυμμένου σχεδίου της φύσης που θα μας οδηγήσει σε μια τέλεια πολιτική κατάσταση
- Ωστόσο υπάρχουν δυο εμπόδια: α) το ζήτημα της εξουσίας (επειδή η ανθρώπινη φύση ταλαντεύεται ανάμεσα στην επιθυμία της για το καλό και την έλξη της προς το κακό, πρέπει να αναλάβει την εξουσία ένας δίκαιος αρχηγός) και β) η έλλειψη συνεννόησης των κρατών (από τις συνεχείς διαμάχες των λαών θα προκύψει μια διεθνής κοινότητα που θα διοικείται από το διεθνές δίκαιο, ώστε ακόμη και το πιο μικρό κράτος να είναι ασφαλές)
- Όλες οι ενδείξεις της εποχής του Διαφωτισμού συντείνουν στη διαπίστωση ότι *η ανθρωπότητα βαδίζει προς την τέλεια κατάσταση και ότι έχει περιέλθει σε κατάσταση ωριμότητας*

Ρομαντισμός/ η Γαλλία του Ρουσό

- Πesiμιστική θεωρία για την ιστορία και τον πολιτισμό: ο άνθρωπος από τη φύση του είναι αγαθός και αγνός και ζούσε ευτυχισμένος σε φυσική κατάσταση
- Ο πολιτισμός είναι η αιτία των ανισοτήτων, της ηθικής κατάπτωσης, της δυστυχίας και της διαφθοράς. Η πολιτικά οργανωμένη κοινωνία τον διαφθείρει
- Λύση: το **Κοινωνικό Συμβόλαιο**. Οραματίζεται μια νέα πολιτική στην οποία θα διασφαλίζεται η λαϊκή κυριαρχία, η συμμετοχική δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα
- Το έργο του Ρουσό θεμέλιο των σύγχρονων συνταγμάτων

Ρομαντισμός/ Γερμανία (α' μισό 19^{ου} αιώνα)

- Ο ρομαντισμός γενικά αντιδρά στον άκρο ορθολογισμό του Διαφωτισμού, εξαίρει το συναίσθημα και το ένστικτο, βλέπει με συμπάθεια μη ευρωπαϊκούς πολιτισμούς, διευρύνει το ιστορικό πεδίο μέσα από τη μελέτη άλλων εποχών, ειδικά του Μεσαίωνα, που τον εξιδανικεύει

Χέρντερ (1744-1803)

- Αν και μαθητής του Καντ, πρόδρομος του ρομαντικού κινήματος
- Η ιστορία είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης δυο δυνάμεων:
α) εξωτερικές-υλικές δυνάμεις
και β) εσωτερική δύναμη-πνεύμα ανθρώπου και λαών
- Νομοτέλεια (η ιστορία κινείται με νόμους, όπως τα φυσικά φαινόμενα)

Χέγκελ (1770-1831)

- Ιδεαλισμός (ιδέα \neq φύση, ύλη \neq πνεύμα)
- Διαλεκτική (θέση-αντίθεση-σύνθεση)
- Η κινητήρια δύναμη της ιστορίας είναι η πορεία του πνεύματος που ακολουθεί τη διαλεκτική

> μαρξιστική θεώρηση

Η τελεολογία του Χέγκελ

- Το γραφειοκρατικό νεωτερικό κράτος ενσαρκώνει τη νέα εποχή της προόδου και εγγυάται την ηθική τελείωση του ανθρώπου
- Υπόδειγμα: το πρωσικό κράτος
- Η πορεία προς το τέλος είναι πορεία προς ορθολογικότερους θεσμούς
- Στην ιστορία υπάρχει ένα «κρυφό σχέδιο» που δεν το γνωρίζουν οι άνθρωποι αλλά το υπηρετούν με τις πράξεις τους, ενάρετες και μη (<Καντ)
- Κάθε έθνος έχει έναν ιστορικό προορισμό. Η ιστορία διαμορφώνεται όχι από άτομα, αλλά από μεγάλες οντότητες, τα έθνη (>εθνικό πνεύμα)
- Οι μεγάλοι άνδρες (π.χ. Αλέξανδρος, Καίσαρας, Ναπολέον) είναι κινητήριες δυνάμεις της ιστορικής εξέλιξης και δεν υπόκεινται στην κοινή ηθική. Είναι όργανα του παγκόσμιου πνεύματος. Τους απαιτούν οι καιροί. Οι φιλοδοξίες και οι πράξεις τους αντιστοιχούν στις ιστορικές περιστάσεις.
- Στάδια που διανύει η ανθρωπότητα προς το απόλυτο: οικογένεια > κοινωνία > κράτος
- Το κράτος είναι η «θεία ιδέα»> Μόνο μέσα σε αυτό ο άνθρωπος μπορεί να πραγματώσει την ηθική του τελείωση

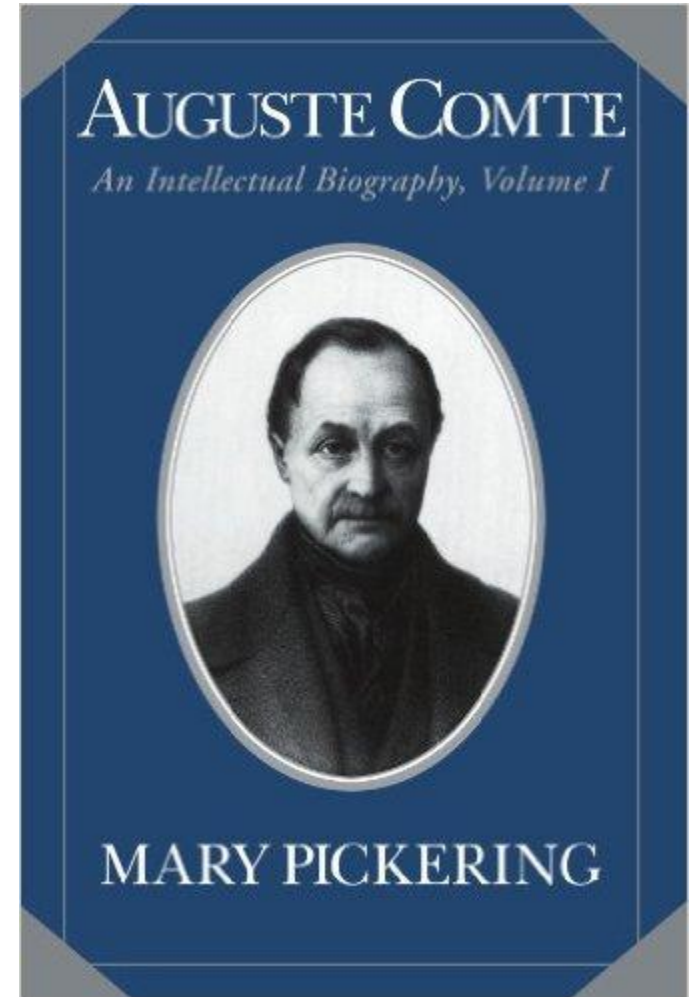
Γαλλικός ρομαντισμός/ Michelet (1798-1874)

- Φιλοδοξία του ιστορικού πρέπει να είναι να ξαναβρεί την ιστορική ζωή και να την ανασυστήσει ως αφήγηση
- Ο ιστορικός πρέπει να είναι παρών στις αφηγήσεις του με τα πάθη και τις συγκινήσεις του και να μην «εξαφανίζεται»
- Ανώτερος στόχος η διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας. Οι επαρχιακές ιδιαιτερότητες πρέπει να εξαλειφθούν προς χάρη της κοινής πατρίδας
- Ήρωας ο λαός
- Εστίασε στις συνθήκες ζωής των μαζών, στην ενδυμασία και τη διατροφή > θεωρήθηκε πρόδρομος της Νέας Ιστορίας
- Εισηγάγε τα φιλολογικά χαρίσματα στον ιστοριογραφικό λόγο

Θετικισμός/ Κοντ (1798-1857)

- Επίδραση από τις θεωρίες εξέλιξης του 19^{ου} αιώνα (Δαρβίνος, Λαμάρκ): οι κοινωνίες εξελίσσονται στο ιστορικό γίνεσθαι και προοδεύουν προς τελειότερες μορφές, όπου θα επικρατούν ιδεώδη όπως η ειρήνη, η ισότητα, η δικαιοσύνη
- Δύναμη εξέλιξης και απελευθέρωσης του ανθρώπου η επιστημονική γνώση > βιομηχανική επανάσταση
- Η ιστορική εξέλιξη ακολουθεί τρία στάδια: α) θεολογικό, β) μεταφυσικό, γ) επιστημονικό
- Τείνει προς την εκπλήρωση του ευδαιμονισμού και της παγκόσμιας ειρήνης
- Κοινωνικοί νόμοι: α) στατικοί (θεωρία της τάξης), β) δυναμικοί (θεωρία της προόδου)

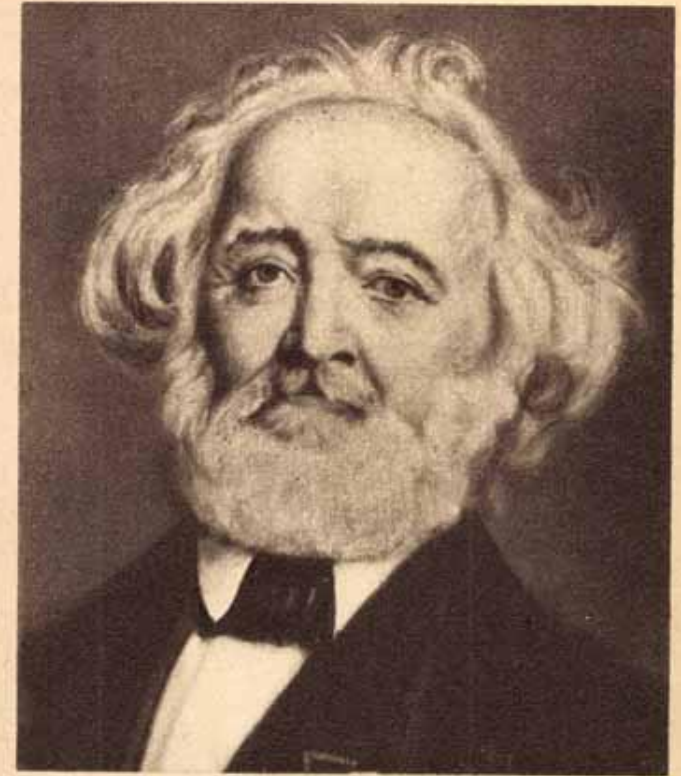

Ο Κοντ, η κοινωνιολογία και η ιστορία

- Η Κοινωνιολογία είναι η πραγματική επιστήμη της ανθρώπινης φύσης και ακρογωνιαίος λίθος της θετικής επιστήμης
- Ακολουθεί τη μεθοδολογία των φυσικών επιστημών με σκοπό την κατασκευή κανονικοτήτων: εμπειρία-παρατήρηση-πείραμα
- Αν οι ιστορικοί εγκαταλείψουν την απλή αναδίφηση γεγονότων και προχωρήσουν στην αναζήτηση των νόμων που ρυθμίζουν την ιστορική εξέλιξη, τότε η ιστορία θα προαχθεί σε επιστήμη, όπως η Κοινωνιολογία
- Πρόβλημα όμως η σύγχυση υποκειμένου-αντικειμένου (μελετητή-μελετώμενου)

- Τα γεγονότα του παρελθόντος πρέπει να καταγράφονται οριστικά χωρίς ιδεολογικές περιχαράξεις και υποκειμενικές κρίσεις των ιστορικών
- Η ιστορική επιστήμη δεν μπορεί να χρησιμοποιεί τα ίδια εργαλεία με τις φυσικές επιστήμες, επειδή τα φυσικά φαινόμενα είναι επαναλαμβανόμενα ενώ τα ανθρώπινα μοναδικά
- Ανακάλυψη γραπτών πηγών/ ευρετική μέθοδος (ταξινόμηση, φύλαξη)
- Μεθοδική επεξεργασία των πηγών: εξωτερική κριτική > εσωτερική κριτική ή ερμηνευτική > συνθετική εργασία > έλεγχος της αξιοπιστίας των πηγών
- Ανασύνθεση του παρελθόντος με βάση τις πρωτογενείς πηγές (απομνημονεύματα, ημερολόγια, επιστολές, αναφορές κρατικών αξιωματούχων)
- Στην επιστημονική ιστορία δεν έχουν θέση οι φιλοσοφίες της Ιστορίας επειδή είναι θεωρητικές, υποκειμενικές και ηθοποιητικές

Η σχολή του Ράνκε και η αντικειμενικότητα

LEOPOLD VON RANKE

* 21. Dezember 1795 Wiehe i. Thür., † 23. Mai 1886 Berlin

Seit 1825 Professor für Geschichte in Berlin, 1845 zum Historiographen des preußischen Staates ernannt. Der Herold der historisch-kritischen Geschichtsdarstellung, die unmittelbar zu den Quellen vordringt, von universalem Wissen und unvergleichlicher Lebendigkeit der Sprache. Foto: Illus

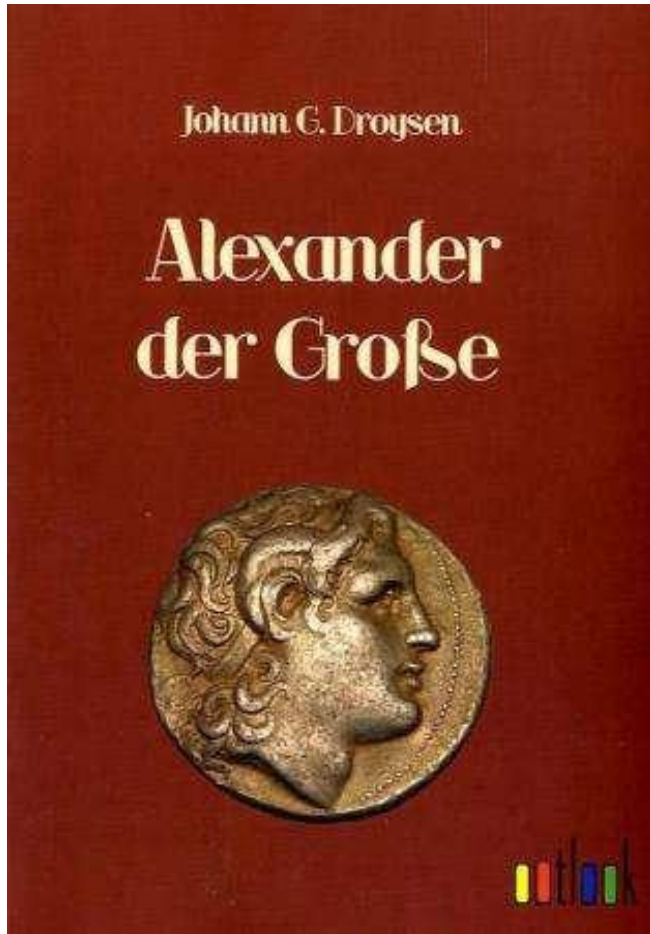
Αξιώματα της ρανκικής σχολής

1. δεν πρέπει να υπάρχει καμιά σχέση ανάμεσα στο υποκείμενο και το αντικείμενο της έρευνας, δηλαδή ανάμεσα στο ιστορικό και στο γεγονός που μελετά, ώστε ο ιστορικός να διατηρήσει την αμεροληψία του
2. Ο ιστορικός καταγράφει το γεγονός, όπως ο καθρέπτης αντανακλά την εικόνα ενός αντικειμένου (θεωρία της αντανάκλασης)
3. Το ιστορικό παρελθόν υφίσταται αντικειμενικά ως ένα σύνολο διαδοχικών γεγονότων
4. Το έργο του ιστορικού είναι να γνωρίσει τα γεγονότα στηριζόμενος σε ασφαλή ντοκουμέντα
5. Ο ιστορικός πρέπει να εστιάζει σε πολιτικά, στρατιωτικά, διπλωματικά και εκκλησιαστικά γεγονότα, καθώς και στη δράση ισχυρών ατόμων
6. Στηριγμένος σε αυτά οργανώνει την ιστορική αφήγηση. Η αφήγηση πρέπει να είναι ουδέτερη χωρίς θεωρητικές και φιλοσοφικές προεκτάσεις
7. Απαγορεύονται οι γενικεύσεις

Ιδεολογικά χαρακτηριστικά της ρανκικής σχολής

- Ιστορία είναι η μελέτη του αγώνα για ισχύ στο διεθνές στερέωμα
- Απόρριψη της παράδοσης του Διαφωτισμού και του Φιλελευθερισμού
- Αποθέωση του κράτους: τίθεται πάνω από τα επιμέρους κοινωνικά ή οικονομικά συμφέροντα ατόμων και κοινωνικών τάξεων (\neq σοσιαλισμός)
- Υποστήριξη του μοναρχικού μοντέλου του πρωσικού κράτους και της «πεφωτισμένης» γραφειοκρατίας του
- Υποστήριξη του εθνικισμού των προτεσταντικών κρατών της Ευρώπης

Johann Gustav Droysen (1808-1884)

- Συνδύασε τον ιστορικό θετικισμό με τη φιλοσοφία της ιστορίας του Hegel
- Πάθος για την Πρωσία και τον Μ. Αλέξανδρο
- Η ιστορία της πρωσικής πολιτικής ενσάρκωνε το όραμα της γερμανικής ενότητας υπό τον πρώσο ηγεμόνα
- *Ιστορία του Μ. Αλεξάνδρου (1833)*: ο Αλέξανδρος υπήρξε όργανο μιας ανώτερης βούλησης. Ενοποίησε τον ελληνιστικό κόσμο ώστε να εξαπλωθεί ο χριστιανισμός στη συνέχεια. Ταυτόχρονα, τον προέβαλε ως το ιστορικό πρότυπο για την επελαύνουσα Πρωσία, η οποία θα συνένωνε τα γερμανικά κρατίδια για να συγκροτήσει το Β' Ράιχ.

ΓΑΛΛΙΑ/ Μεθοδική ή θετικιστική σχολή

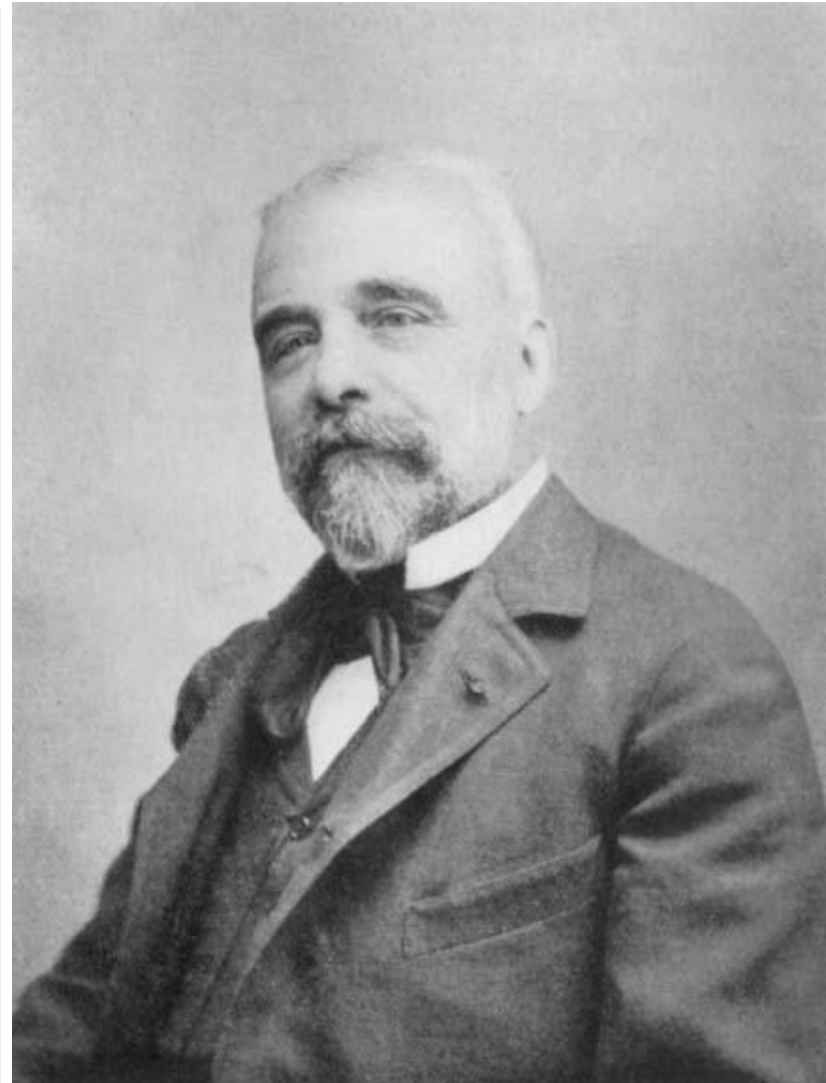
- Περίοδος δράσης η Γ' Γαλλική Δημοκρατία (1873-1940)
- Μονό, Λανγκουά, Σενιομπός, Λαβίς
- Απόλυτη αντικειμενικότητα με αυστηρές τεχνικές ως προς την καταγραφή, κριτική και οργάνωση των πηγών
- Επιστημολογική ρήξη με τις θεωρίες της θείας πρόνοιας, της ορθολογικής προόδου, της σύγκρουσης των τάξεων του μαρξισμού
- Ιστορία σημαίνει να βασίζεσαι σε ντοκουμέντα

Η επίδραση της γερμανικής σχολής στη Γαλλία

- Μετά την ήττα στον γαλλογερμανικό πόλεμο του 1870-71 νέοι γάλλοι ιστορικοί πήγαν για να σπουδάσουν στη Γερμανία. Πίστευαν ότι η νίκη των Γερμανών οφειλόταν στην οργάνωση και τους θεσμούς του κράτους, γι' αυτό και έπρεπε να τους μιμηθούν προκειμένου να ανορθώσουν τη Γαλλία
- Οι γάλλοι ιστορικοί επιστρέφοντας στη Γαλλία καταλαμβάνουν ακαδημαϊκές έδρες και συμμετέχουν στις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις (αναθεώρηση των αναλυτικών προγραμμάτων και συγγραφή νέων σχολικών εγχειριδίων)
- Εξυμνούν το δημοκρατικό πολίτευμα
- Επιδιοκιάζουν την αποικιακή εξάπλωση
- Τροφοδοτούν την εθνικιστική προπαγάνδα

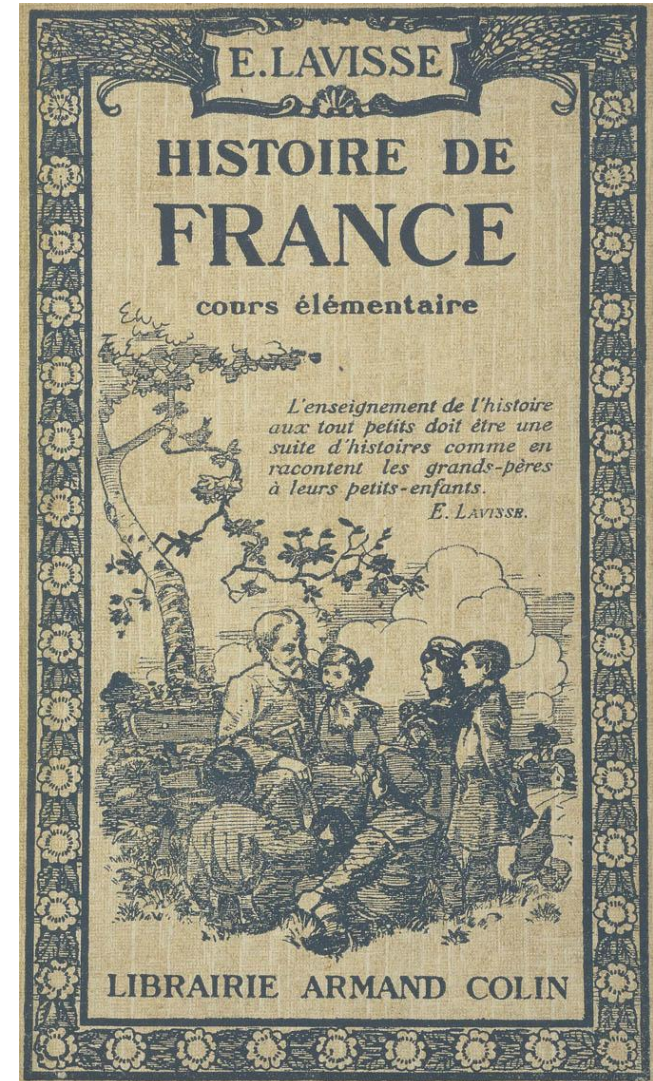
Ο Ernest Lavisse (1842-1922)

- Τίτλος διατριβής: *Η πορεία του Βραδεμβούργου. Δοκίμιο για την καταγωγή της πρωσικής μοναρχίας* (1875)
- *Ιστορία της Πρωσίας* (1879)
- *Τρεις αυτοκράτορες της Γερμανίας* (1888)
- *Ιστορία της Γαλλίας από τη γαλλορωμαϊκή εποχή ως την Επανάσταση* (επιμελητής του 9τομου έργου)

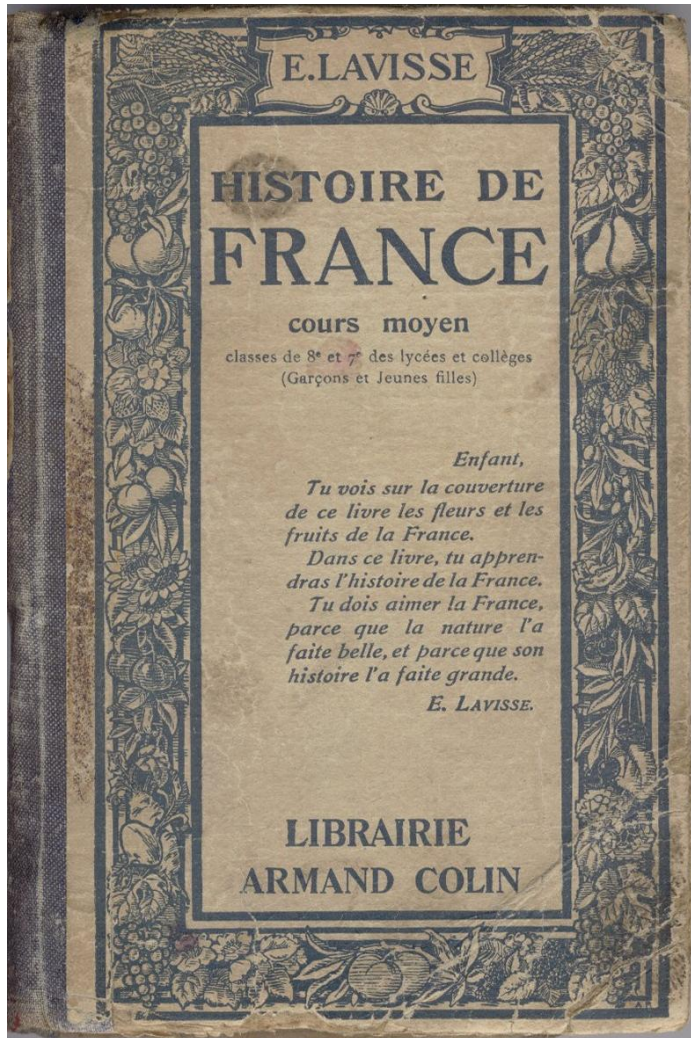

Ο Ernest Lavisse (1842-1922)

- Οργάνωση της γαλλικής εκπαίδευσης: δωρεάν και υποχρεωτική στο Δημοτικό, η γυμνασιακή για την ελίτ, απομάκρυνση από την εκκλησία, αγάπη για το έθνος και τη δημοκρατία, προετοιμασία για εκδίκηση του εχθρού.

«Η ιστορία της Γαλλίας μέσα στους αιώνες»

- Η σχολική ιστορία όργανο εθνικής διαπαιδαγώγησης
- Η «αιώνια Γαλλία» από την εποχή των Γαλατών μέχρι σήμερα
- Εθνική ομογενοποίηση χωρίς τοπικές ιδιαιτερότητες ή κοινωνικές ανισότητες

1. **Village gaulois.** — Il se composait de huttes misérables (av. J.-C.).

2. **Sacrifices humains** par les druides, prêtres des Gaulois.

3. **Gaulois en marche.** — Les Gaulois marchaient en désordre.

4. **Ville gauloise** au temps des Romains (4e siècle).

5. **Riche maison gauloise** au temps des Romains (4e et 5e siècles).

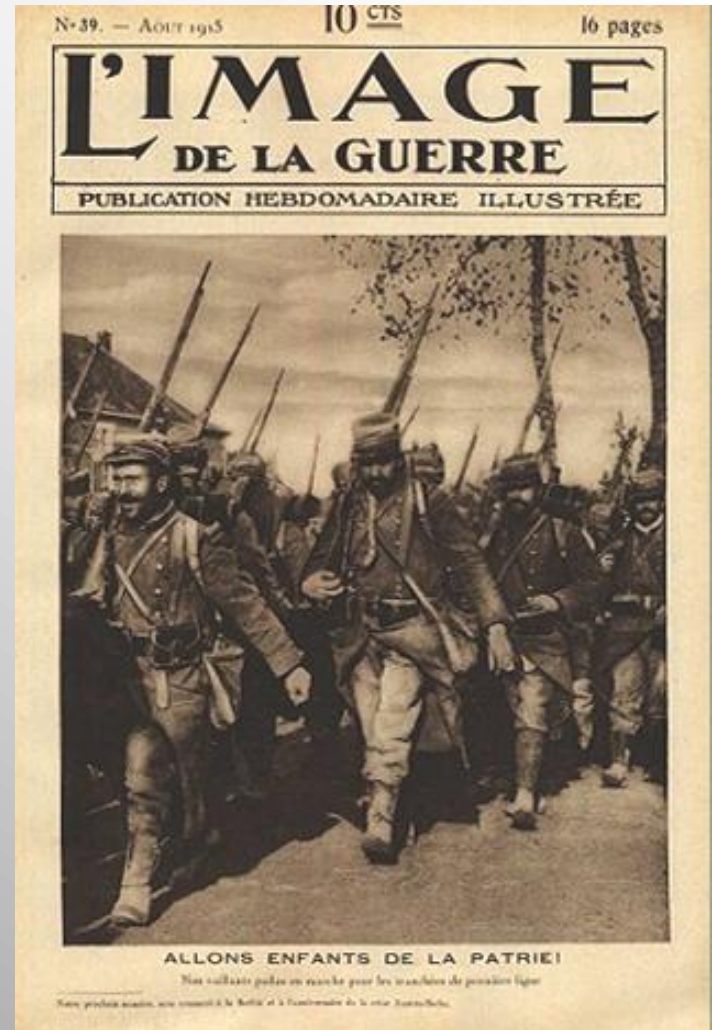

6. **Romains en marche.** — Les Romains marchaient en bon ordre.

QUESTIONS MODELES. — Comparez les n°s 3 et 6 (façon de faire la guerre); et les n°s 1, 4, 5 (progrès des habitations); — Deux de ces images vous expliquent-elles pourquoi les Gaulois furent vaincus par les Romains, etc., etc.

«Αν ο μαθητής δεν πάρει μαζί του τη ζωντανή ανάμνηση της εθνικής μας δόξας, αν δεν γνωρίσει πως οι προγονοί μας πολέμησαν σε χίλια πεδία για ευγενείς υποθέσεις, αν δεν καταστεί ένας πολίτης που έχει συνείδηση των καθηκόντων του και ένας στρατιώτης που αγαπά τη σημαία του, ο δάσκαλος θα έχει χάσει το χρόνο του»

Ernest Lavisse, 1910

Οι κυκλικές θεωρίες του 20^{ου} αιώνα/ Όσβαλντ Σπένγκλερ (1880-1936)

- Εθνικιστής, αντισοσιαλιστής, διανοούμενος της μοναρχικής δεξιάς στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης
- Συμπαθεί τους ναζί ως τη «νύχτα των μαχαιριών» (1934)
- Οι κοινωνίες είναι ζώντες οργανισμοί: γεννιούνται, δημιουργούν, ωριμάζουν, πεθαίνουν. Η ανθρωπότητα είναι ένα «ζωολογικό μεγαλείο»
- Όπως και στη φύση, οι ισχυρές ανθρώπινες ομάδες επιβάλλουν τη θέλησή τους στις αδύναμες που πρέπει ή να υποταχθούν ή να εξαφανιστούν
- Κάθε κοινωνία αναπτύσσεται με μια κουλτούρα και φθίνει με τη μορφή ενός πολιτισμού (π.χ. αρχαία ελληνική κουλτούρα-ρωμαϊκός πολιτισμός)
- Απαισιόδοξη οπτική, σύμφωνη όμως με το κλίμα της Γερμανίας του Μεσοπολέμου

Άρνολντ Τόινμπι (1889-1975)

- *Σπουδή της Ιστορίας* (1934-1961) 12 τόμοι
- ολιστική προσέγγιση
- Αμφισβήτηση της γραμμικότητας
- Αμφισβήτηση των μεθόδων των ιστορικών και της εμμονής τους στις γραπτές πηγές
- Οι πολιτισμοί γεννιούνται με βάση το σχήμα challenge and response (π.χ. το λιώσιμο των παγετώνων οδήγησε στην ανάπτυξη των πολιτισμών του Νείλου και του Ευφράτη)
- Κατέγραψε 34 ιστορικούς πολιτισμούς και τους δορυφόρους τους. Στον 20^ο αιώνα πέντε πολιτισμοί: Δύση, Σοβιετική Ένωση, Ισλάμ, Ινδία, Άπω Ανατολή.
- Ένας πολιτισμός χάνεται όταν παραμένει στις δάφνες του (π.χ. Αθήνα, Βενετία, Κωνσταντινούπολη)
- Ενδείξεις: εμφύλιοι πόλεμοι, εργατικές ταραχές, σοσιαλιστικές επαναστάσεις

Κριτική των Annales στον ιστορικισμό και μεθοδική σχολή

- Περιορίζονται στις γραπτές πηγές και αγνοούν τις άλλες
- Εστιάζουν στα γεγονότα του σύντομου χρόνου (π.χ. μια μάχη) και όχι του μακρού (π.χ. οργάνωση της αγροτικής οικονομίας)
- Ευνοούν τα πολιτικά, στρατιωτικά και διπλωματικά γεγονότα και υποβαθμίζουν τα οικονομικά, κοινωνικά, επιστημονικά.
- Ωστόσο, οι ιστορικοί των Annales δεν θέτουν ζήτημα αντικειμενικότητας και δεν στηλιτεύουν την αντίφαση ανάμεσα στην ευχή για ουδετερότητα και στην πολιτικοποίηση των μεθοδιστών

Πώς χαρακτηρίζουν οι νέοι ιστορικοί την παραδοσιακή ιστορία

- Γεγονοτολογική ή συμβαντολογική
- Ιστορία μάχη
- Παραδειγματική
- Ιστορία θεάτρου
- Ανεκδοτική
- Βιογραφική
- Χρονογραφική
- αφηγηματική